

Wiesława Duży, M. Niedzielska

Cmentarz św. Jerzego, red. B. Dybaś, Toruń 2006; Cmentarz garnizonowy, red. M. Niedzielska, Toruń 2007; M. Niedzielska, Cmentarz żydowski, toruń 2010, seria: Biblioteka ToMiTo, Wydawnictwo Adam Marszałek

Rocznik Toruński 38, 252-255

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

z autorem, iż „przedstawiona w niniejszej pracy tematyka wymaga dalszych badań” (s. 227), obejmujących szerszy zakres terytorialny pozwalający na przeprowadzenie analiz porównawczych w miastach strefy hanzeatyckiej.

Cezary Kardasz (Toruń)

Cmentarz św. Jerzego, red. B. Dybaś, Toruń 2006; *Cmentarz garnizonowy*, red. M. Niedzielska, Toruń 2007; M. Niedzielska, *Cmentarz żydowski*, Toruń 2010; *Cmentarz św. Jakuba*, red. K. Mikulski, Toruń 2010, seria: Biblioteka ToMiTo, Wydawnictwo Adam Marszałek.

W 2002 r. Towarzystwo Miłośników Torunia we współpracy z Urzędem Miasta Torunia podjęło działania mające na celu ochronę historycznych toruńskich cmentarzy. Pierwsze dotyczyły najstarszego cmentarza św. Jerzego. Po kilku latach, pod redakcją Bogusława Dybasia, ówczesnego prezesa Towarzystwa, powstała niewielka książeczka ukazująca dzieje nekropolii i część prac inwentaryzacyjnych przeprowadzonych na cmentarzu św. Jerzego. Jest to pierwsza z serii publikowanych od 2006 r. monografii poświęconych miejscom wiecznego spoczynku osób związanych z Toruniem.

Pierwsze prace Towarzystwa Miłośników Torunia związane z ochroną cmentarza rozpoczęły się w roku 2002. Od 2003 r. prowadzono tam kwesty, które pozwoliły na odrestaurowanie kilku nagrobków. Jednocześnie dokonano inwentaryzacji nekropolii, dzięki czemu powstała baza danych z informacjami o osobach pochowanych na cmentarzu i lokalizacji grobów. Przygotowanie wirtualnej bazy danych¹ poprzedziło wydanie pierwszego tomu omawianej serii. Czytelnik znajdzie w nim zarys historii cmentarza, która ściśle wiąże się z dziejami parafii św. Jerzego, a w późniejszym okresie także parafii Najświętszej Marii Panny. Autorka tej części opracowania, Magdalena Niedzielska, przedstawia skomplikowane dzieje cmentarza i parafii uzależnione od reformacji, zmian politycznych i urbanistycznych miasta. Zamieszczone tam informacje oparte są zarówno na bazie źródłowej, jak i wybranej literaturze przedmiotu. Walory tekstów podnoszą załączone ilustracje i zdjęcia archiwalne detali związanych z cmentarzem i okolic kościoła i parafii.

Cmentarze nie są jedynie elementami historii miasta, w którym spełniają określone funkcje sakralne i użytkowe. Stanowią przede wszystkim część

¹ Z bazy danych można korzystać na stronie: <http://historicus.umk.pl/cmentarz> [dostęp 5 lipca 2011].

rodzinych mikrohistorii. Dlatego też szczególnie warte uwagi są biogramy stanowiące drugą część omawianej publikacji. Sylwia Grochowina na podstawie literatury przedmiotu opracowała blisko setki biogramów wybitnych mieszkańców Torunia, którzy spoczywają na cmentarzu św. Jerzego. Biogramy są kompatybilne ze wspomnianą bazą danych i dotyczą osób, których groby udało się zinwentaryzować. Ze względu na stan zachowania nagrobków i specyfikę losów całej nekropolii są to mieszkańcy XIX- i XX-wiecznego miasta. Dzięki umieszczeniu w publikacji sygnatur, którymi oznaczono każdą pozycję w inwentarzu elektronicznym, oraz planu cmentarza podzielonego według parafii, korzystając z materiałów zamieszczonych w omawianej książce można rozpocząć własne odkrywanie tej części historii Torunia. W przedsięwzięciu pomogą liczne fotografie przedstawiające stan obecny najstarszej toruńskiej nekropolii oraz wspomniane historyczne plany i ryciny.

Zaznaczona jedynie ukradkiem w pierwszym tomie serii idea konceptualizowania cmentarzy jako toruńskich „miejsz pamięci” w pełni widoczna jest już w kolejnej publikacji. Autorki tekstów prezentowanych w tomie pierwszym, w 2007 r. opracowały książkę poświęconą cmentarzowi garnizonowemu, oficjalnie noszącemu obecnie nazwę „Cmentarza Komunalnego nr 1”. We wstępie (s. 3) autorka i redaktorka całego tomu, Magdalena Niedzielska, zwróciła uwagę na interesującą koncepcję rozważania historii cmentarza wojskowego jako miejsca trwałego, zachowującego swą funkcję i charakter pomimo zmieniających się okoliczności i warunków politycznych. Wskazała na nowe możliwości interpretacyjne, które przenikają całą serię wydawniczą.

W publikacji utrzymano strukturę przyjętą w poprzednim tomie: obok tekstu przybliżającego historię nekropolii znalazła się niewielka część zatytułowana „Wybitni torunianie pochowani na Cmentarzu garnizonowym” autorstwa Sylwii Grochowiny. Ze względu na dostępność wykazów inwentaryzacyjnych cmentarza wojskowego nie były potrzebne prace podobne do przeprowadzonych na cmentarzu św. Jerzego.

Kolejny tom omawianej serii poświęcono miejscom pochówków obrządku mojżeszowego na terenie i w pobliżu historycznych granic Torunia. Przygotowała go w całości M. Niedzielska, wykorzystując źródła publikowane oraz przechowywane w toruńskim Archiwum Państwowym. Książka ta jest ważna ze względu na historyczną specyfikę Prus Królewskich, w których zasadniczo obowiązywał zakaz osiedlania się Żydów. Jak pokazują jednak badania historyków i co potwierdzają kolejne opracowania² (takie, jak właśnie omawiane),

² Zob. m.in.: *Z przeszłości Żydów polskich. Polityka – Gospodarka – Kultura – Społeczeństwo*, red. J. Wijaczka, G. Miernik, Kraków 2005.

zdarzało się, że w rzeczywistości sytuacja wyglądała nieco odmiennie. Dopiero okres rozbiorów pozwolił na swobodne osiedlanie się Żydów w miastach tego obszaru, dlatego większa część omawianej publikacji poświęcona jest historii XIX-wiecznego Torunia, w szczególności zaś powstałego wówczas kirkutu zlokalizowanego przy obecnej ul. Pułaskiego.

Czwarta książeczka z serii poświęcona została historii cmentarza świętojakubskiego. W tym przypadku zrezygnowano z części prozopograficznej zamieszczanej w poprzednich tomach i przedstawiono wyniki prac archeologicznych prowadzonych na terenie parafii św. Jakuba w Toruniu. Oprócz licznych artefaktów odnalezionych w czasie prac prowadzonych w 2008 i 2010 r. odkryto 120 szkieletów pozwalających na stawianie wniosków na temat obrządku i liturgii pogrzebów odbywających się wokół kościoła św. Jakuba w Toruniu. Autorzy raportu przedstawili wyniki badań w układzie chronologicznym, odpowiadającym kolejnym warstwom wykopalisk, oraz problemowym, odpowiadającym zasięgowi prac archeologicznych, które objęły cmentarze nowomiejskie: przy kościele pw. św. Jakuba, w dawnym klasztorze Dominikanów i przy kościele pw. Św. Trójcy (dawnym zborze ewangelickim).

Poszczególne części omawianej serii łączy główny przedmiot analizy. Brakuje w nich jednak spójnej koncepcji pozwalającej na symultaniczne śledzenie dziejów poszczególnych toruńskich nekropoli. Dzięki formule przyjętej przez pomysłodawców i redaktorów serii czytelnicy otrzymują interesujący przegląd przeszłości toruńskich cmentarzy w długiej perspektywie czasowej. Oczywiście jest, że przygotowanie spójnych tekstów wymagałoby ogromnego nakładu pracy, zarówno redakcyjnej, jak i badawczej. Wydaje się, że przed Towarzystwem Miłośników Torunia stoją ważne zadania. Wszystkie omawiane książki stanowią odrębną całość, która składa się na mozaikę projektów badawczych realizowanych przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Czytelnik może uznać, że kolejne odsłony opracowań dotyczących historycznych cmentarzy w Toruniu nie były planowane, a publikowanie ich seryjnie wynika ze specyfiki badań prowadzonych na terenie Torunia. Nie jest zarzutem wobec wydawców prezentowanie wyników tych badań. Wydaje się jednak, że omawiane publikacje zyskałyby na wartości, gdyby w całej serii zachowano bardziej zwartą formę. Skoro bowiem podejmuje się próby zakreślenia przestrzeni sakralnej miasta³, to warto byłoby spróbować zakreślić jego

³ Zob. m.in.: A. Niewiński, *Przestrzeń kościelna w topografii średniowiecznego Krakowa. Próba syntezy*, Lublin 2004; por.: A. Jackowski (et al.), *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Kraków 1996.

przestrzeń sepulkralną. Nie tylko dlatego, żeby wyczerpać temat badawczy, ale też aby móc spojrzeć na tę część przeszłości Torunia całościowo.

Warto zwrócić szczególną uwagę na teksty przygotowane w każdym tomie przez Magdalenę Niedzielską. Podstawą źródłową stały się dla autorki zbiory Archiwum Państwowego w Toruniu. Wszystkie cztery teksty i ich baza źródłowa świadczą łącznie o przeprowadzeniu rzetelnej kwerendy i z pewnością mogą się stać podstawą do dalszych badań nad historią Torunia. Istotnym wkładem prof. Niedzielskiej w opracowanie tych części są liczne fotografie prezentujące stan obecny wszystkich omawianych cmentarzy (w każdym tomie jest ich nawet po kilkadziesiąt).

Niewątpliwym walorem pracy, którą we wszystkie tomy włożyła M. Niedzielska, jest przedstawienie interesującej koncepcji badawczej, jaką są badania nekropolii jako miejsc pamięci. Koncepcja ta już na stałe zagościła w badaniach i nauczaniu historii, także w Polsce, między innymi dzięki dyskusji wokół prac Pierre'a Nory⁴. Jeśli dodać do tego przypominane przez Roberta Trabę pojęcie „polifonii pamięci”, okazuje się, że badania nekropolii zlokalizowanych w obrębie jednego miasta stanowią doskonałe studium takiego wielołosowego przypadku⁵. Różne wyznania, różne doświadczenia (np. wojna), różne statusy społeczne zostawiają swój ślad w funkcjonalnie identycznym miejscu. Stąd właśnie wynika wspomniany postulat zakreślenia i przygotowania pogłębionej analizy przestrzeni sepulkralnej miasta. Omawiana seria zdaje się mieć charakter kronikarski: w kolejnych częściach zebrano materiał faktograficzny, zaczerpnięty zarówno z historycznych źródeł pisanych, archeologicznych artefaktów, jak i obserwacji fotografa. Pozostaje mieć nadzieję na dalszy jej ciąg, a przede wszystkim na dalsze, pogłębione prace, zarówno historyczne, jak i interdyscyplinarne, w nurcie zaproponowanym przez autorów tekstów prezentowanych w omawianej serii wydawniczej.

Wiesława Duży (Toruń)

⁴ P. Nora, *Czas pamięci*, przekł. W. Dłuski, Res Publica Nowa, 2001, nr 7 (154), s. 37 n.; por. między innymi artykuły R. Bugowskiego, S. Roszaka i J. Michałek w 16 tomie „Klio. Czasopisma poświęconego dziejom Polski i powszechnym”.

⁵ Zob.: R. Traba, *Przeszłość w teraźniejszości. Polskie spory o historię na początku XXI wieku*, Poznań 2009, s. 82–87, 133.